

ДО ПИТАНЬ МЕТОДОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

В. М. Магас

кандидат економічних наук

Інститут сільського господарства Карпатського регіону
(с. Оброшине, Львівський р-н, Львівська обл., Україна)

e-mail: v_magas@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3279-244X>

Забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги в Україні є конституційним обов'язком держави. Тому сформована парадигма розгляду проблем охорони природи в Україні зорієнтована на розширення сфери застосування методів державного регулювання. Методологічною основою сучасного підходу до формування екологічної політики є колективістська система цінностей і гносеологічна впевненість у можливості забезпечення її результативності та ефективності. У статті показано, що в основі так званих “провалів” держави лежить саме гносеологічний чинник: державний апарат за своєю суттю неспроможний оволодіти тим обсягом актуальної інформації, який необхідний для прийняття довгострокових правильних рішень. Метою статті є розгляд недержавних механізмів вирішення проблем раціонального використання природних ресурсів та охорони природи. На противагу сучасному підходу розглядаються можливі шляхи вирішення зазначених проблем через розкриття потенціалу ринку. Зокрема, зменшення негативних зовнішніх економічних ефектів та інформаційної асиметрії в умовах вільного ринку досягається завдяки вдосконаленню інституту приватної власності та розкриттю можливостей конкурентного ціноутворення. Свобода виявлення приватної ініціативи сприяє реалізації приватних природоохоронних проектів. Конкуренція є тим зовнішнім чинником, який змушує власника природних ресурсів до їх ефективного використання. Зацікавленість власника природних ресурсів у зростанні їхньої вартості сприяє їх збереженню та раціональному використанню. Нинішнє загострення проблеми збереження природної родючості ґрунтів в Україні розглядається як закономірний результат ведення сільського господарства переважно на орендованих землях. У статті також актуалізується проблема зростання екологічних ризиків унаслідок тенденції до концентрації землеволодіння та землекористування в Україні. Наголошується, що під час пошуку шляхів вирішення проблем охорони навколишнього середовища необхідно насамперед розглядати всі альтернативні варіанти з опорою на ринковий механізм або з можливістю передачі їх вирішення на регіональний рівень чи рівень місцевих громад.

Ключові слова: економіка природокористування, державне регулювання, зовнішні ефекти, інформаційна асиметрія, вільний ринок, інститут приватної власності, диференційоване ціноутворення, децентралізація, конкурентний порядок.

ВСТУП

Збереження природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки — важливі умови стабільного розвитку України. Згідно зі статтею 16 Конституції України, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Стаття 1 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” визначає конкретні завдання держави щодо охорони навколишнього середовища, зокрема:

- регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів;

- забезпечення екологічної безпеки;
- запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище у сфері зміни клімату;
- збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

На жаль, в умовах російсько-української війни, яка для українців має екзистенційний характер, парадигма, яка покладає на державу основні природоохоронні функції, носить деструктивний характер. Адже зараз відбувається випробування української держави на предмет її спроможності виконувати головну функцію будь-якої держави — забезпечення

зовнішньої безпеки. Коли ворог володіє ресурсною перевагою, це значною мірою залежить від її здатності сконцентрувати максимальну кількість потрібних ресурсів, забезпечити максимально можливе ефективне їх використання та мінімізувати усі види непродуктивних витрат задля оборони. В умовах екзистенційної війни до непродуктивних витрат належать усі без винятку бюджетні витрати, якщо вони безпосередньо не служать досягненню головної мети — перемоги.

Таким прикладом деструктивної діяльності є прийняття за ініціативою Уряду Закону України “Про основні засади державної кліматичної політики” № 3991-ІХ від 8 жовтня 2024 року. До того ж це безпосередньо шкодить обороноздатності України. Адже виконання Урядом в умовах війни міжнародних зобов'язань мирного часу передбачає накладання обмежень щодо вибору ресурсів, засобів і методів здійснення господарської діяльності, призводить до зростання витрат суб'єктів господарювання, витрат на утримання державного апарату, покликаного забезпечувати досягнення поставлених цілей тощо, що відтягує ресурси від цілей оборони¹.

Питання, чи може вважатися пріоритетним природоохоронний напрям (особливо щодо зміни клімату) в діяльності уряду воюючої країни, в умовах, коли не просто страждає флора і фауна, а гинуть, стають каліками сотні тисяч людей, знищується майно, створене працею багатьох поколінь, має виключно риторичний характер.

Мета дослідження — розглянути й теоретично обґрунтувати можливі недержавні механізми запобігання та вирішення проблем раціонального використання природних ресурсів і збереження навколишнього середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасні економічні дослідження переважно присвячені розгляду різних аспектів формування та реалізації державної екологічної політики. Зокрема, розглядаються питання

¹ Прийняття цього закону пов'язане з необхідністю виконання взятих зобов'язань у межах Паризької угоди. Потрібно зауважити, що новообраний президент Дональд Трамп у перший же день перебування на посаді видав указ про вихід США із Паризької угоди. Натомість державним чиновникам було вказано «надавати пріоритет економічній ефективності, сприянню американському процвітанню, споживчому вибору та фіскальним обмеженням у всіх зовнішніх відносинах, що стосуються енергетичної політики». Тобто таким чином, по суті, було визнано, що, на відміну від України, для найпотужнішої у світі економіки виконання умов Паризької угоди не вигідне, суперечить завданням «економічної ефективності», не сприяє «процвітанню» та «споживчому вибору» самих американців! [10].

формування ефективної моделі глобального управління екологічною політикою [1–3], проблеми інституційного забезпечення державного регулювання у сфері екології [4], особливості формування державної екологічної політики України в умовах євроінтеграції [5], теоретичні та практичні аспекти формування та реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні [6], практичні аспекти впровадження стандартів екологічної політики [7], особливості формування еколого-економічного механізму управління в аграрній сфері [8], агроекологічні аспекти інституціонального забезпечення звершення земельної реформи [9] та інші.

Аналіз літературних джерел дає змогу стверджувати про наявність певної сформованої парадигми, тобто загальноприйнятої моделі постановки та вирішення проблем, у сфері природоохоронних досліджень. Вона передбачає насамперед виявлення та констатацію екологічних небезпек і загроз, зумовлених господарською діяльністю людини. Друге — визначення, оцінка та визнання неприпустимим рівня екологічних ризиків. Третє — обґрунтування необхідності державного фінансування природоохоронних заходів та/чи регулювання господарсько-економічної діяльності з метою запобігання та/чи зменшення рівня екологічних небезпек і загроз.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретико-методологічною основою дослідження є загальнотеоретичні методи наукового пізнання, фундаментальні положення інституціональної економічної теорії та Австрійської економічної школи, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених із питань природокористування. У дослідженні використовуються монографічний, абстрактно-логічний, статистичний і праксеологічний методи дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

В основі функціонування ринкової економіки лежить принцип свободи ведення підприємницької діяльності. Сама підприємницька діяльність здійснюється в умовах конкуренції, підпорядковується попиту, обмежується законами та загальноприйнятими нормами поведінки (нормами моралі, традиціями тощо). Будь-які спроби втручання в роботу ринку супроводжуються додатковими обмеженнями свободи діяльності та/чи накладають додаткові зобов'язання на підприємців. Загалом це призводить до зростання витрат, що тягне за собою зниження стимулу до здійснення підприємницької діяльності. Таким чином, це не дає

змоги максимально реалізувати економічний потенціал суспільства за певного рівня розвитку продуктивних сил.

У всіх випадках необхідність державного втручання обґрунтовується наявністю актуальних проблем, які, на чийсь думку, підлягають обов'язковому вирішенню. Закономірним наслідком такого підходу є зниження ефективності функціонування ринку, зростання державних витратків і розростання державного апарату.

Проте факт наявності якої-небудь проблеми ще не означає, що вона піддається вирішенню загалом, і що серед багатьох інших саме ця проблема підлягає вирішенню, і тим більше необхідно вирішувати її негайно та/чи за будь-яку ціну. У підручниках з економічної теорії нараховують десять так званих “невдач”, “провалів” та обмеженостей ринку, які можуть бути підставою для втручання уряду в роботу ринку. Із них основними є чотири — монополії, потреба в суспільних благах, наявність негативних зовнішніх ефектів (екстерналій) та інформаційної асиметрії. Останні дві з них найкраще підходять для обґрунтування участі держави у вирішенні проблем охорони навколишнього середовища. Виникає питання: чи могли б і яким чином проблеми охорони природи вирішуватися в умовах вільного ринку?

■ **Охорона природи в умовах вільного ринку.** В умовах вільного ринку зменшення негативного впливу на навколишнє середовище може відбуватися завдяки інституту приватної власності, механізму ціноутворення та прояву приватної ініціативи.

I. Кожен, хто володіє власністю, за визначенням, є зацікавленим в отриманні від неї доходу та/чи в підвищенні її вартості. Наприклад, власник земельної ділянки може бути зацікавленим у збереженні лісу, річки чи озера, які на ній розташовані, для отримання додаткової вигоди від її використання чи збільшення її вартості в майбутньому. Так само власник сільськогосподарських угідь не буде зацікавленим у надмірному застосуванні мінеральних добрив чи засобів захисту рослин, якщо приріст доходу від продажу додатково вирощеної таким чином продукції не перекриватиме пов'язані із цим витрати та можливе зниження вартості землі через фактор екологічного забруднення.

Якщо приватна власність зумовлює зацікавленість у її збереженні та раціональному використанні, то конкуренція спонукає власника до її ефективного використання, яке забезпечує мінімально допустимий рівень рентабельності. Це змушує власника землі визначати оптимальну сівозміну, вибирати відповідні сорти та технології вирощування сільськогосподарських

культур, організувати належним чином зберігання, збут тощо.

Приватний контроль над природними ресурсами в окремих випадках зумовлює формування природних монополій, що може призводити до становлення монопольних цін. Споживачів таких ресурсів це спонукає до ще економнішого та раціональнішого їх використання і, таким чином, сприяє вирішенню проблеми збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Крім того, можлива скупка природних ресурсів не для поточного споживання, а з метою їх використання в майбутньому та отримання прибутку від підвищення цін. Наприклад, низькі ціни на сільськогосподарські угіддя в Україні можуть бути вигідними для їх скупки без наміру подальшого використання за цільовим призначенням. За відсутності державного втручання через 50–100 років у майбутньому такі ресурси не лише збережуть природну родючість, але й, можливо, перетворяться на територію, покриті лісом або незайманим степом, і, отже, краще послужитимуть майбутнім поколінням.

В умовах свободи відносини між двома сторонами обміну будуються за принципом взаємної вигоди. За певних обставин їхня господарська діяльність може завдавати шкоди власності третіх осіб. Наприклад, фермер, який вирощує зерно та обробляє посіви хімічними засобами, може шкодити фермерові, який займається бджільництвом. В умовах вільного ринку ця проблема може вирішуватися виключно на комерційній основі: кожен може пропонувати іншій стороні за певну оплату відмовитися від ведення своєї діяльності, або ж сторона, яка зазнає негативних зовнішніх ефектів, вимагає відшкодування завданих збитків.

Лавреат Нобелівської премії Рональд Коуз на прикладі конфлікту інтересів власника фабрики, яка забруднює повітря, та незадоволених цим навколишніх фермерів, показав, що якщо права власності чітко окреслені, а трансакційні витрати достатньо невисокі, то зацікавлені сторони здатні самостійно досягти прийнятного варіанту вирішення проблеми. Власник, який здатний здобути з володіння своєю власністю більшу вигоду, може викупити право власності чи окремі права щодо використання власності в іншій стороні, якщо для останньої сторони її права мають меншу цінність [11]. Таким чином, чітке визначення прав власності на природні ресурси сприяє їх збереженню, раціональному та ефективному використанню.

II. З іншого боку, кожен продавець прагне продати свій товар за найвищою ціною. Оскільки ринки чистої конкуренції, на яких ні продавець, ні покупець не можуть впливати на

ціну, на практиці зустрічаються рідко, кожен підприємець прагне виділити свій товар серед подібних на ринку. Це може відбуватися шляхом звернення уваги покупця на окремі особливості товару — якість, дизайн, функціональність, сервісне обслуговування тощо.

Ціна, яка враховує ці особливі характеристики товару серед подібних на ринку, називається преміальною ціною або ціною, що базується на диференціації продукту. Преміальна ціна, яка встановлюється вище середнього рівня на ринку, не тільки повинна перекривати порівняно вищі витрати на його виробництво, але й нерідко сама по собі служить для підкреслення вищої якості, унікальних властивостей чи додаткових переваг товару. При цьому компанії, які визначилися зі стратегією задоволення попиту на продукцію з особливими характеристиками, починають підлаштовувати під поставлені цілі весь комплекс маркетингу, де ціна є лише однією з його складових. Крім самого продукту, для успіху також є важливими формування бренду, проведення відповідної рекламної кампанії, розбудова збутової мережі тощо.

Зрозуміло, що, порівняно з покупцями, кожен із продавців на ринку є краще поінформованим про особливості товару своїх конкурентів. Якщо інформація про особливі переваги товару не відповідає дійсності, це відразу викривлює конкурентів, а той, хто з метою додаткового заробітку поширював свідомо неправдиву інформацію, зазнає збитків. І не лише репутаційних: покупець, який придбав товар за преміальною ціною, може скористатися правом на його повернення або ж вимагати компенсації, зокрема й за завдану моральну шкоду. Таким чином, контроль достовірності інформації забезпечується самими конкурентами без участі будь-якого спеціально створеного державного органу. Згодом на ринку залишаються ті продавці преміального товару, які дійсно забезпечують правдивість інформації про його особливі характеристики. Їхні торгові марки та товарні знаки стають впізнаваними й зростають у ціні, а їхні зусилля винагороджуються зростанням доходів від продажу продукції.

Сказане однаковою мірою стосується й екологічно чистої продукції. Адже в умовах сучасного світу завдяки колективним зусиллям представників науки, громадських рухів, політичних партій і ЗМІ зростає значення екологічних показників якості продукції та прихильність до тих виробників, які у своїй діяльності прагнуть мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище. Покупці, для яких ці особливості мають значення, починають виділяти таку продукцію та виробників серед інших подібних на ринку, а це зумовлює зростання

попиту на них. У підсумку інтерес і прихильність покупців дають змогу таким виробникам отримувати вищі доходи за рахунок збільшення ціни та/чи зростання обсягів продажів.

На продовольчому ринку для підкреслення екологічних показників якості продукції широко використовуються такі поняття, як “органічна”, “екологічна”, “біо-” продукція тощо. У межах концепції екологічного маркетингу важливим засобом підтвердження наявності в продукції чи діяльності підприємства відмінних екологічних характеристик, що є стрижнем товарної політики та декларуються в комунікаціях, є сертифікація. Основна роль сертифікації у формуванні попиту та просуванні проекологічної продукції полягає в поширенні інформації про певні характеристики продукції чи діяльності підприємства та підтвердженні достовірності такої інформації. Дієвість сертифікації як інструменту екологічного маркетингу полягає в наданні споживачам певних гарантій, що всі стадії виробництва на підприємстві та складові його продукції відповідають певним екологічним стандартам і вимогам [12, с. 193].

Для зменшення трансакційних витрат виробники екологічної продукції можуть кооперуватися, створюючи організації та спільні робочі групи, які здійснювали б контроль та підтвердження показників якості, формували відповідні стандарти, проводили сертифікацію, екомаркування тощо.

Така скоординована маркетингова політика дає змогу також і споживачам із меншими трансакційними витратами вибирати продукти, вироблені з урахуванням екологічних вимог. Це формує додатковий попит, сприяє зростанню цін і стимулює інші компанії переходити на відповідні методи виробництва.

Водночас в умовах вільного ринку можуть виникати (і виникають) незалежні структури, які пропонують свої стандарти якості. За плату вони можуть надавати право ставити оформлені ними візуальні позначення якості як підтвердження відповідності їхнім стандартам. Таким чином, в умовах конкуренції, без якого-небудь централізованого органу, формуються стандарти та вимоги до якості, що відповідають різним сегментам ринку.

У разі, коли ці процеси держава намагається контролювати, наприклад, вводячи обов'язковість сертифікатів, які мали б підтверджувати відповідність продукції встановленим вимогам, не тільки з'являються надлишкові витрати, пов'язані із завідомо неефективним функціонуванням відповідного державного бюрократичного механізму, але й згодом встановлені вимоги використовуються для обмеження виходу на ринок із такою продукцією. Не ви-

падково, що, згідно з пунктом 5 статті 34 Закону України “Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції”, не лише заборонено маркування державним логотипом для органічної сільськогосподарської продукції, яка не визнана такою у встановленому законом порядку, але й взагалі забороняється використання під час маркування продукції будь-яких позначень і написів “органічний”, “біодинамічний”, “біологічний”, “екологічний”, “органік” та/або будь-яких однокореневих та/або похідних слів від цих слів із префіксами “біо-”, “еко-” тощо будь-якими мовами. Така політика більше відповідає інтересам вузького кола виробників і покупців органічної продукції, які мають політичні впливи та зловживають використанням державних інструментів контролю екологічності продукції, ніж сприяє зростанню ринку органічної продукції на основі реалізації приватного інтересу та конкуренції.

III. Поряд з інститутом приватної власності та механізмом ціноутворення важливу роль в охороні навколишнього середовища в умовах вільного ринку відіграє приватна ініціатива. Історія показує численні приклади того, коли приватні особи добровільно брали й беруть на себе зобов'язання щодо охорони довкілля. Наведемо кілька з них.

У 1886 році відомий галицький меценат, багатий землевласник і великий шанувальник природи, граф Володимир Дідушицький став першою в Україні людиною, яка створила заповідник у сучасному розумінні цього слова, назвавши новостворений природний резерват “Пам'ятка Пеняцька”. Для цього на своїх землях, неподалік власного помістя в селі Пеняки Брідського повіту Тернопільського воєводства (тепер — Бродівський район Львівської області), він виділив 22,4 га 200-річного букового лісу та оголосив їх заповідними. До речі, заповідний природний об'єкт граф Дідушицький створив не для мисливських забав (як тоді практикувалося) чи якихось інших утилітарних цілей, і навіть не з релігійних мотивів. Створення резервату “Пам'ятка Пеняцька” було заплановане з метою збереження букового пралісу, так би мовити, “на всі часи” — для наукових досліджень корінних та рідкісних видів флори і фауни, зокрема для охорони місця гніздування рідкісного виду птаха — орлана білохвостого [13].

Знамениту “Асканію-Нову”, найстаріший степовий заповідник у світі та найбільший степовий заповідник у Європі, заснував німецький колоніст Фрідріх Фальц-Фейн у 1898 році. Саму назву місцевості “Асканія-Нова” у 1841 році дав один із її попередніх власників — герцог Фрідріх Фердинанд Ангальт-Кетен-Плесьський

на честь власного маєтку Асканія в Німеччині [14].

Більш сучасний приклад — англієць Брендон Грімшоу, який у 1973 році придбав острів Муайєн на Сейшелах за 13 тисяч доларів і решту свого життя присвятив відновленню його екосистеми. Один із саудівських принців запропонував йому за острів 50 мільйонів доларів, але він відмовився. У 2008 році острів Муайєн отримав офіційний статус національного парку [15].

Відомий також приклад фотографа з Бразилії Себастьяна Сальгаду, який разом із своєю дружиною Лелією Ванік вирішив відновити ліс на старій фермі сім'ї. У 1998 році пара Сальгаду залучила інвестиції, найняла працівників та утворила Інститут Землі (The Instituto Terra). За весь цей час спільними зусиллями вони не тільки відновили екосистему на 600 га сімейної ферми, але й у своїх розсадниках разом виростили понад 4 млн саджанців різних видів, характерних для Атлантичного лісу Бразилії [16].

Наш співвітчизник Анатолій Куновський біля Львова працює над реалізацією ідеї найбільшого парку сакур у світі: “Це почалось з думки про 300 сакур, яка потім переросла у 3 тисячі, потім у 30 тисяч, і зрештою я дійшов до думки, що можна висадити найбільший парк із сакур. Утім я зіштовхнувся із тим, що самотужки зможу виростити близько 3 тисяч сакур. Однак, якщо знайдуться однодумці, які зголосяться висадити хоча б по одному деревцю, і таких людей збереться близько пів мільйона, то ми зможемо не просто висадити шалену кількість сакур, але й власними руками створити одне із найгарніших міст у світі, яке з часом приносить і туристів, і викликати у місцевих мешканців естетичне задоволення” [17].

Потрібно зауважити, що, на відміну від природоохоронних ініціатив державних чиновників, які отримують за свою роботу заробітну плату і згодні все це робити за рахунок платників податків, приватна ініціатива реалізується на власний страх і ризик, за власний кошт та із залученням у добровільному порядку фінансових та інших ресурсів.

■ **“Фіаско” або “провали” держави.** Крім “провалів ринку”, економічна теорія розглядає також так звані “провали” чи “фіаско” держави. Серед проблемних питань державної природоохоронної діяльності в Україні найчастіше називають недосконалість природоохоронного законодавства, неефективність системи управління державною природоохоронною діяльністю, недостатнє фінансування тощо.

Зрозуміло, що вирішення зазначених проблем вбачається, відповідно, на шляху удос-

коналення законодавства, збільшення фінансування, підвищення ефективності управління, посилення контролю, забезпечення прозорості дій органів влади, боротьби з корупцією тощо. Тобто в межах чинної парадигми визнаються недоліки державної природоохоронної діяльності, проте немає жодних сумнівів у тому, що їх можна подолати.

Такий підхід до розв'язання проблем охорони природи, напевно, чи не найбільше, порівняно із іншими сферами діяльності держави, веде до розростання державних функцій, прав і повноважень, унаслідок чого система державного управління неминує набувати рис колишньої адміністративно-командної системи. Не випадково, що в Законі України “Про стратегічну екологічну експертизу” введено поняття “документ державного планування”. Реалізація пресловутих 17 Цілей сталого розвитку ООН, викладених щодо України у відповідній Національній доповіді [18], практично неможлива без повного державного контролю за усіма сферами життя суспільства — від використання природних ресурсів і аж до відносин у сім'ях.

Сама ідея сталого розвитку — це спроба знайти “золоту середину” між темпами економічного зростання та завданнями охорони навколишнього середовища. Ті, хто актуалізують екологічну проблематику, вимагаючи підпорядкування діяльності людини своєму вузькому розумінню проблем і шляхів їх вирішення (насправді — обмеження її свободи), вивищуються над іншими і перетворюються на свого роду новітніх жреців. Промовистим прикладом є претензійний стосовно старших поколінь виступ неповнолітньої Грети Тунберг на Саміті ООН з питань клімату (вересень 2019 року) із широко цитованим у світових ЗМІ повторюваним нею звинувачувальним запитанням: “Як ви смієте?!” (“How dare you?!”) [19]. У дівчини діагностовано синдром Аспергера, obsесивно-компульсивний розлад, синдром порушення активності та уваги і селективний мутизм [20], проте це аж ніяк не заважає різноманітним угрупованням цинічно використовувати її у своїх корисливих цілях.

Спільним для соціалізму та будь-яких форм дирижизму, до яких належать й екологічні рухи, є опора на колективістську систему цінностей, тобто визнання за собою права та/чи обов'язку виступати і діяти від імені суспільства, а також єдина гносеологічна позиція, тобто віра і переконання, що *цілі та шляхи їх досягнення піддаються повному пізнанню*, а отже, їхні дії будуть результативними та ефективними.

В основі самоорганізуючих процесів ринкового типу лежать індивідуальний інтерес як основна рушійна та конкуренція як коор-

динуюча сила. Конкуренція є тим зовнішнім чинником, який спонукає кожного індивідуума до максимального виявлення знань, навичок і вмій щодо напрямів та способів застосування наявних у його розпорядженні факторів виробництва або залучення їх з інших джерел. Саме в цьому виявляється її особлива роль. Як зазначає лавреат Нобелівської премії Фрідріх фон Гаек: “Якби кому-небудь дійсно було відомо все, що економічна теорія називає даними, то конкуренція й справді була б надто марнотратним методом пристосування до цих даних... Кожного разу, коли звернення до конкуренції може бути раціонально виправданим, основою для цього виявляється те, що ми не знаємо заздалегідь фактів, що визначають дії конкурентів... Я пропоную розглядати конкуренцію як процедуру для відкриття таких фактів, які без звернення до неї залишалися би нікому не відомими, або в крайньому разі не використовуваними” [21].

Тобто наслідком дії конкуренції як “процедури відкриття” є те, що в ринковому процесі задіяно більшу кількість інформації, ніж це було б можливим за умов планової системи. Таким чином, в основі провалів держави лежить насамперед гносеологічний чинник: державний апарат не просто не вмотивований, а загалом неспроможний оволодіти тим обсягом повної та актуальної інформації, який необхідний для прийняття довгострокових правильних рішень.

■ **Екологічні проблеми сільського господарства в Україні.** У Національній доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році констатується, що “більшість землекористувачів не проводить жодних заходів, спрямованих на збереження ґрунтів та підвищення їхньої родючості. Натомість посилюють хімізацію сільського господарства (використання міндобрив, отрутохімкатів, пестицидів), яка не тільки погіршила екологічні властивості ґрунту через нагромадження значної кількості шкідливих хімічних речовин, а й сприяла скороченню біорізноманіття наземних та водних екосистем” [22, с. 277–278].

На існуванні проблеми наголошує О. Ковалів: “Майже всі дослідники, без винятку, також констатують значне погіршення якісних та кількісних показників природного стану всіх земель та їх продуктивної здатності (за винятком окремих господарств на незначній площі), вказуючи на видимі різноманітні господарсько-організаційні недосконалості, порушення правил і вимог з охорони й відтворення природної родючості ґрунтів, безконтрольність та на інші обґрунтовані причини” [9, с. 150].

Ці негативні тенденції зумовили прийняття Закону України “Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів” від 4 червня 2009 року № 1443-VI. Ним була встановлена адміністративна відповідальність за відхилення від розроблених і затверджених в установленому порядку проєктів землеустрою, які мали б забезпечувати еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь і передбачати заходи з охорони земель. Пізніше, на підставі Закону № 191-VIII від 12.02.2015, норма про ведення товарного сільськогосподарського виробництва, відповідно до розроблених і затверджених у встановленому порядку проєктів землеустрою, була виключена. Ще пізніше Законом № 1423-IX від 28.04.2021 було скасоване покарання у вигляді штрафу за ведення товарного сільськогосподарського виробництва без затверджених проєктів землеустрою.

Зрозуміло, що ефективність законів такого типу не може бути високою. Адже вони мають на меті покладання на державу вирішення завдань, у яких мали би бути зацікавлені насамперед самі власники. Враховуючи, що більшість сільськогосподарських угідь України були приватизовані на основі їх паювання ще в 1990-х роках, може скластися думка, що вищенаведені теоретичні положення не відповідають дійсності. На наш погляд, пояснення цієї нібито парадоксальної ситуації може бути лише одним: безоплатна неконкурентна передача 6,9 млн громадян у приватну власність 27,7 млн га сільськогосподарських угідь призвела до формування номінальних (а не реальних) власників землі. З огляду на низку об’єктивних і суб’єктивних причин, абсолютна більшість із них не здатна самостійно господарювати на своїй землі. У підсумку товарне сільське господарство в Україні на 90 відсотків ведеться на орендованій землі.

З цим пов’язані усі недоліки господарювання на базі оренди — орендар зацікавлений в отриманні максимальної вигоди, що йде на шкоду збереженню орендованих земель. В умовах відсутності належного контролю з боку власників це тягне за собою значні негативні наслідки для збереження природної родючості землі.

Причиною формування саме номінального, а не реального власника землі є те, що процедура розподільчої неконкурентної приватизації не передбачала зіставлення його волі до володіння землею з такою ж волею інших, готових оволодіти нею. У підсумку ми маємо суцільне несправдження реформаторських обіцянок: нинішній номінальний власник землі в переважній більшості не господар і, з огляду на об’єктивні причини, ніколи ним не стане. Основна задекларована мета — сформувати

власника-господаря землі — не була досягнута. Натомість сформувався багатомільйонний клас земельних “рантє”. Становлення прошарку реальних власників-господарів землі, тобто фермерства, по суті, залишається заблокованим.

Водночас в Україні окреслилася тенденція до концентрації землеволодіння. Згідно з даними Державної служби статистики України, з 2002 до 2020 року загальна чисельність підприємств, що володіли сільськогосподарськими угіддями, скоротилася з 57 123 до 36 227, або на 36,4%. Чисельність підприємств, що володіли понад 5 тис. га сільськогосподарських угідь, зросла з 511 до 579, або на 13,3%. Їхня частка в загальній кількості збільшилася з 0,9 до 1,6%. У 2020 році вони володіли 34,2% усіх угідь, середній розмір землеволодіння становив 11 957 га. Особливо швидкими були темпи зростання чисельності підприємств, які володіли площами понад 10 000 га угідь. Їх кількість зросла з 34 до 184, частка в загальній чисельності — з 0,06 до 0,5%, питома вага в землеволодінні — з 2,0 до 21,1%, середній розмір — з 15 076 га до 23 261 га. Загалом станом на 1 листопада 2020 року 6,4% підприємств володіли 60,0% сільськогосподарських угідь².

В умовах, коли сільське господарство ведеться на величезних територіях, різко зростають екологічні ризики. Адже в цьому випадку основу організації вирощування сільськогосподарських культур визначає комерційний підхід, що зумовлює вищий рівень спеціалізації, орієнтацію на більш рентабельні культури. У підсумку кількість вирощуваних сільськогосподарських культур об’єктивно скорочуватиметься. Сівозміни не можуть організовуватися на рівні окремих полів. Вони формуються на величезних площах, а в межах окремого населеного пункту кожного року нерідко засівається лише одна культура. Тому застосування мінеральних добрив і засобів захисту здійснюється концентровано впродовж однієї-двох діб та охоплює практично всі землі навколо населеного пункту. Зрозуміло, що екологічне навантаження для його мешканців у такі дні різко зростає.

У десятки разів зменшилися б екологічні ризики, якби сільськогосподарські угіддя навколо кожного населеного пункту були розпо-

² Потрібно зауважити, що в статистичному збірнику «Сільське господарство України» за 2021 рік, порівняно зі статистичним збірником «Сільське господарство України» за 2020 рік, який видала Державна служба статистики України, з незрозумілих причин змінено методологію та форму подання інформації, яка залишалася незмінною з 2002 року. Це, а також воєнні дії на значній території України, не дають змоги продовжувати відстежувати тенденцію. Проте підстав стверджувати, що тенденція до концентрації послабилася, немає [23].

ділені між 5–10 дрібними фермерами. Кожне з цих господарств мало б свої особливості, які відрізнялися б між собою за спеціалізацією, застосовуваними сівозмінками, технологіями вирощування сільськогосподарських культур і тварин тощо. Навколо такого населеного пункту була б неможливою монокультура, тому застосування різними фермерами засобів захисту та мінеральних добрив, з огляду на різні обставини, практично не збігалось б у часі або ж охоплювало б порівняно невелику частину земель. Тоді екологічні ризики, наприклад, для фермера, який займається бджільництвом, були б мінімальними.

Також в умовах концентрації землеводіння на величезних територіях відбувається зменшення кількості застосовуваних сортів і технологій вирощування сільськогосподарських культур, що різко підвищує виробничі ризики в разі настання несприятливих погодних чи інших чинників. До того ж це є суттєвим чинником, який призводить до руйнування біорізноманіття.

Крім значного негативного впливу на стан екології, концентрація прав оренди сільськогосподарських угідь має суттєві негативні соціально-економічні та політико-правові наслідки і становить загрозу для національної безпеки [24].

ВИСНОВКИ

Будь-яке втручання в роботу ринку обмежує свободу та/чи веде до зростання витрат

суб'єкта підприємницької діяльності. Це, своєю чергою, зменшує підприємницьку активність громадян, наслідком чого є неповне використання економічного потенціалу суспільства.

Враховуючи неефективність функціонування владних інституцій, що в умовах війни подекуди набуває відверто деструктивного характеру, потребує критичної оцінки та перегляду домінуюча парадигма розгляду екологічних проблем, яка передбачає ключову роль держави під час їх вирішення.

Під час пошуку варіантів вирішення критичних проблем охорони навколишнього середовища необхідно розглядати всі альтернативні способи їх вирішення на базі ринкових механізмів або можливість передачі їх вирішення на регіональний рівень чи рівень місцевих громад. Лише у випадку, коли проблема стосується значної частини суспільства, виходить на над-регіональний рівень, альтернативних ринкових механізмів вирішення проблеми не існує, може бути виправданим введення додаткового державного регулювання.

Пом'якшення існуючих екологічних проблем в Україні неможливе поза контекстом здійснення загальної політики формування конкурентного порядку в економічній системі України. Стосовно аграрної сфери, то вкрай важливим є зменшення рівня концентрації землеводіння та формування конкурентного порядку в системі земельних відносин України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Князева Т. В. Передумови міжнародної екологічної політики в сфері формування інституціонального забезпечення. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4462> (дата звернення: 10.10.2025).
2. Перга Т. Ю. Глобальна екологічна політика та Україна: монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 288 с. URL: <https://ivinas.gov.ua/images/Глобальна%20екологічна%20політика%20та%20Україна.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).
3. Чала В. Формування глобальної екологічної політики: принципи та регуляторні пріоритети. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-85>
4. Сохатюк Л. М. Інституційне забезпечення державного регулювання природоохоронної діяльності в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2025. Т. 36 (75), № 3. С. 78–83. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2025.3/12>
5. Сич К., Романов Є. Формування та реалізація державної екологічної політики в умовах євроінтеграції. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-40>
6. Буканов Г. М. Державне управління у сфері формування та реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні: теоретичний і практичний аспекти: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2020. 440 с.
7. Павлюк Т., Полусмяк Ю., Ситников М. Впровадження стандартів екологічної політики: виклики та можливості для українських підприємств. *Менеджмент та підприємництво: тенденції розвитку*. 2023. Т. 2, № 24. С. 70–81. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2023-2/24-07>
8. Дребот О. І., Лазаренко В. І. Стратегічний підхід до застосування економічних важелів в екологічно безпечному сільському господарстві. *Агроекологічний журнал*. 2024. № 1. С. 7–15. DOI: <https://doi.org/10.33730/2077-4893.1.2024.299928>
9. Ковалів О. Агроекологічні аспекти інституціонального забезпечення звернення земельної реформи в Україні на сучасному етапі. *Агроекологічний журнал*. 2021. № 2. С. 149–158. DOI: <https://doi.org/10.33730/2077-4893.2.2021.236107>
10. Putting America first in international environmental agreements. *The White House*. 20 January 2025. URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/putting-america-first-in-international-environmental-agreements/> (accessed: 10.10.2025).

11. Coase R. H. *The firm, the market, and the law*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
12. Рашенко В. Екологічний маркетинг: оптимальна система збуту та сертифікація як частина товарної політики. *Агроекологічний журнал*. 2021. № 1. С. 189–195. DOI: <https://doi.org/10.33730/2077-4893.1.2021.227259>
13. Колишні та сучасні природні резервати на території Вороняцького кряжу. *Національний природний парк “Північне Поділля”*. 2012. 17 груд. URL: <https://park-podillya.com.ua/kolyshni-ta-suchasni-pryrodni-rezervaty-pa-terytoriji-voronyatskoho-kryazhu/> (дата звернення: 10.10.2025).
14. Асканія-Нова (заповідник). *Вікіпедія*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Асканія-Нова_\(заповідник\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Асканія-Нова_(заповідник)) (дата звернення: 10.10.2025).
15. Івлєв В. Здійснити мрію: як мандрівник за безцінь купив мальовничий острів на Сейшелах. *РБК-Україна*. 2020. 8 лист. URL: <https://travel.rbc.ua/rus/show/zdiysniti-mriyu-mandrivnik-beztsin-pridbav-1604831697.html> (дата звернення: 10.10.2025).
16. Instituto Terra. URL: <https://refloresta.institutoterra.org/home> (accessed: 10.10.2025).
17. Михаць В. “Це — наша надія на квітуче майбутнє”: Анатолій Куновський із Львівщини має намір висадити найбільший парк сакур у світі. *Львівська Мануфактура Новин*. 2024. 11 серп. URL: https://www.lmn.in.ua/project/tse-nasha-nadiia-na-kvituche-majbutnie-anatolij-kunovskyj-iz-lvivshchynu-maie-namir-vysadyty-najbilshyj-park-sakur-u-sviti/?fbclid=IwY2xjawMJx5F5leHRuA2F1bQ1xMQABH0UxRWldd6qT48i1ITVIXdOEWnikhCs3je9MSBXjaEEIqQHhg8n9DmM9Dd1_aem_n2psdKDs3acdGk5mu0glVw (дата звернення: 10.10.2025).
18. Цілі Сталого Розвитку: Україна: національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).
19. Виступ Грети Тунберг на Кліматичному саміті ООН: відео. *YouTube. Ukrinform*. <https://www.youtube.com/watch?v=yXw1F5UneWU> (дата звернення: 10.10.2025).
20. Грета Тунберг. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Грета_Тунберг (дата звернення: 10.10.2025).
21. Hayek F. A. Competition as a Discovery Procedure. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*. 2002. Vol. 5, no. 3. URL: https://mises.org/quarterly-journal-austrian-economics/competition-discovery-procedure?utm_source=chatgpt.com (accessed: 10.10.2025).
22. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamku/ekologichnyj-monitoring/natsionalni-dopovid-pro-stan-navkolyshnogo-pryrodnogo-seredovyshha-v-ukrayini/> (дата звернення: 10.10.2025).
23. Сільське господарство України: статистичний збірник, 2021 рік. Київ: Державна служба статистики України, 2022. URL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2023-07/Статистичний%20збірник%20“Сільське%20господарство%20України”%202021%20рік%20.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).
24. Магас В. М. Скасування мораторію: між Сциллою та Харібдою. *Аграрна економіка*. 2017. Т. 10, № 3–4. С. 133–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2017_10_3-4_19 (дата звернення: 10.10.2025).

ON ISSUES OF METHODOLOGY OF FORMING ENVIRONMENTAL POLICY IN UKRAINE

Mahas V.

Candidate of Economic Sciences

Institute of Agriculture of the Carpathian Region of NAAS

(Obroshyne village, Lviv district, Lviv region, Ukraine)

e-mail: v_magas@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3279-244X>

Ensuring environmental safety and maintaining ecological balance in Ukraine is a constitutional duty of the state. Therefore, the formed paradigm of considering the problems of nature protection in Ukraine is oriented towards expanding the scope of application of state regulation methods. The methodological basis of the current approach to the formation of environmental policy is a collectivist system of values and epistemological confidence in the possibility of ensuring its effectiveness and efficiency. The article shows that the basis of the so-called “failures” of the state lies precisely in the epistemological factor: the state apparatus is inherently unable to master the volume of relevant information that is necessary for making long-term correct decisions. The purpose of the article is to consider non-state mechanisms for solving the problems of rational use of natural resources and nature protection. In contrast to the current approach, possible ways of solving these problems through the disclosure of market potential are considered. In particular, the reduction of negative external economic effects and information asymmetry in a free market is achieved by improving the institution of private property and opening up opportunities for competitive pricing. Freedom to express private initiative contributes to the implementation of private environmental projects. Competition is an external factor that forces the owner of natural resources to use them effectively. The interest of the owner of natural resources in increasing their value contributes to their preservation and rational use. The current aggravation of the problem of preserving natural soil fertility in Ukraine is considered a natural result of farming mainly on leased lands. The article also highlights the problem of increasing environmental risks due to the tendency to concentrate land ownership and land use in Ukraine. It is emphasized that when searching for ways to solve environmental problems, it is necessary to first consider all alternative options based on the market mechanism or the possibility of transferring their solution to the regional or local community level.

Keywords: *environmental economics, state regulation, externalities, information asymmetry, free market, private property institution, differential pricing, decentralization, competitive order.*

REFERENCES

1. Kniazieva, T. V. (2015). Prerequisites of international environmental policy in the field of institutional framework formation. *Efficient Economy*, 3. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4462>
2. Perha, T. Yu. (2014). *Global environmental policy and Ukraine*. Nizhyn: Lysenko M. M. Publisher. Retrieved from <https://ivinas.gov.ua/images/Глобальна%20екологічна%20політика%20та%20Україна.pdf>
3. Chala, V. (2023). Formation of global environmental policy: Principles and regulatory priorities. *Economy and Society*, 48. doi: 10.32782/2524-0072/2023-48-85
4. Sokhatiuk, L. M. (2025). Institutional support of state regulation of environmental protection activities in Ukraine. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Public Administration*, 36(75), 3, 78–83. doi: 10.32782/TNU-2663-6468/2025.3/12
5. Sych, K., & Romanov, Ye. (2022). Formation and implementation of state environmental policy in the context of European integration. *Economy and Society*, 45. doi: 10.32782/2524-0072/2022-45-40
6. Bukanov, H. M. (2020). *Public administration in the field of formation and implementation of state environmental policy at the regional level: Theoretical and practical aspects*. Zaporizhzhia: KPU.
7. Pavliuk, T., Polusmiak, Yu., & Sytnykov, M. (2023). Implementation of environmental policy standards: Challenges and opportunities for Ukrainian enterprises. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*, 2(24), 70–81. doi: 10.26661/2522-1566/2023-2/24-07
8. Drebot, O. I., & Lazarenko, V. I. (2024). Strategic approach to the application of economic instruments in environmentally safe agriculture. *Agroecological Journal*, 1, 7–15. doi: 10.33730/2077-4893.1.2024.299928
9. Kovaliv, O. (2021). Agroecological aspects of institutional support for the completion of land reform in Ukraine at the present stage. *Agroecological Journal*, 2, 149–158. doi: 10.33730/2077-4893.2.2021.236107
10. The White House. (2025, January 20). *Putting America first in international environmental agreements*. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/putting-america-first-in-international-environmental-agreements/>
11. Coase, R. H. (1988). *The firm, the market, and the law*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
12. Rashchenko, V. (2021). Environmental marketing: Optimal distribution system and certification as part of product policy. *Agroecological Journal*, 1, 189–195. doi: 10.33730/2077-4893.1.2021.227259
13. National Nature Park “Northern Podillia”. (2012, December 17). *Former and modern nature reserves on the territory of the Voroniaky Ridge*. Retrieved from <https://park-podillya.com.ua/kolyshni-ta-suchasni-pryrodni-rezervaty-natorytoriji-voronyatskoho-kryazhu/>
14. Wikipedia. (n.d.). *Askania-Nova Nature Reserve*. Retrieved from [https://uk.wikipedia.org/wiki/Асканія-Нова_\(заповідник\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Асканія-Нова_(заповідник))
15. Ivliev, V. (2020, November 8). Making a dream come true: How a traveler bought a picturesque island in the Seychelles for almost nothing. *RBC-Ukraine*. Retrieved from <https://travel.rbc.ua/rus/show/zdiysniti-mriyu-mandrivnik-beztsin-pridbav-1604831697.html>
16. Instituto Terra. (n.d.). *Reforestation Project*. Retrieved from <https://refloresta.institutoterra.org/home>
17. Mykhats, V. (2024, August 11). “This is our hope for a flourishing future”: Anatolii Kunovskyi plans to plant the world’s largest sakura park. *Lviv News Manufacture*. Retrieved from <https://www.lmn.in.ua/project/tse-nasha-nadiia-na-kvituche-majbutnie-anatolij-kunovskiy-iz-lvivshchyny-maie-namir-vysadyty-najbilshyj-park-sakur-u-sviti/>
18. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. (2017). *Sustainable Development Goals: Ukraine. National report*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>
19. Ukrinform. (n.d.). *Greta Thunberg’s speech at the UN Climate Summit* [Video]. YouTube. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=yXw1F5UeWU>
20. Wikipedia. (n.d.). *Greta Thunberg*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Грета_Тунберг
21. Hayek, F. A. (2002). Competition as a discovery procedure. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 5(3). Retrieved from <https://mises.org/quarterly-journal-austrian-economics/competition-discovery-procedure>
22. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. (2021). *National report on the state of the environment in Ukraine*. Retrieved from <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj-monitoryng/natsionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnogo-pryrodnogo-seredovyshha-v-ukrayini/>
23. State Statistics Service of Ukraine. (2022). *Agriculture of Ukraine: Statistical yearbook 2021*. Kyiv. Retrieved from <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2023-07/Статистичний%20збірник%20“Сільське%20господарство%20України”%202021%20рік%20.pdf>
24. Mahas, V. M. (2017). Abolition of the moratorium: Between Scylla and Charybdis. *Agrarian Economy*, 10(3–4), 133–140. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2017_10_3-4_19

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МАГАС Василь Мар’янович — кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства, Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН (вул. Грушевського, 5, с. Оброшине, Львівський р-н, Львівська обл., Україна, 81115; e-mail: v_magas@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3279-244X>).